

بررسی و شناسایی راه کارهای کاهش مخاطره بودجه بندی در بخش دفاع در بستر اقتصاد مقاومتی

بهرام عرفانی را^۱ | محمد سلگی^۲ | میثم قنبری^۳

چکیده

مهمترین دغدغه برنامه ریزان و دست اندر کاران در امر بودجه ریزی و اجرای آن، کاهش فاصله و عدم تطابق میان برآوردها و عملکردها (ریسک برآوردی) است. طبق تعریف "فاصله نامتعارف، غیر منطقی و نامعقول میان پیش بینی ها با عملکردها، مخاطره برآوردی (ریسک برآوردی / کسری بودجه نامعقول و غیر منطقی) نامیده می شود". سوال اصلی این تحقیق عبارت است از: ویژگی های شاخص اقتصاد مقاومتی چگونه می توانند در کاهش مخاطره (ریسک برآوردی / کسری بودجه نامعقول و غیر منطقی) بودجه بندی در بخش دفاع موثر باشند؟

سئوالهای فرعی این تحقیق نیز عبارت است از: ۱- مخاطرات برنامه ریزی و بودجه بندی دفاعی چیست و انواع آنها کدامند؟ ۲- راهکارهای کاهش این مخاطرات در بستر اقتصاد مقاومتی چیست؟ ۳- تاثیر هر یک از انواع مخاطرات شناسایی شده در مجموع مخاطرات موجود چه میزان است؟

روش و شیوه های بکار گرفته شده در مراحل مختلف این پژوهش عبارتند از: الف) شیوه مورد استفاده در مرحله مطالعات اولیه، کتابخانه ای و استفاده از منابع مکتوب است. ب) در مرحله گردآوری اطلاعات، از شیوه مصاحبه و خبره سنجی استفاده شده است. ج) برای تجزیه و تحلیل یافته ها و پاسخگویی به پرسش های تحقیق هم از شیوه تحلیل مضمون استفاده گردیده است. یافته ها و نتایج پژوهش حاکی از آن است که از مطالعات نظری و ادبیات تعداد ۱۴ نوع مخاطره بودجه بندی در موضوع برنامه ریزی و بودجه بندی در بخش دفاع شناسایی گردید. که در دو دسته و گروه کلی طبقه بندی میشوند. گروه الف) شامل مخاطرات محیطی و بیرون از بخش دفاع و گروه ب) شامل مخاطرات درونی (درون بخش دفاع) هستند. مخاطرات شناسایی شده مذکور در مرحله خبره سنجی از نظر شدت تأثیر به ۴ گروه مخاطرات دارای: بیشترین تأثیر، تأثیرگذار، کمترین تأثیر و بدون تأثیر دسته بندی شدند. همچنین در مورد راهکارهای کاهش مخاطرات مذکور، به ۱۶ راهکار موثر رسیدیم که در قالب ۵ مضمون سازمان دهنده: اقتصادی، سیاسی، امنیتی، ساختار سازمانی و فناورانه گروه بندی شده اند.

کلیدواژه‌ها: مخاطره برآوردی، بودجه ریزی، بخش دفاع، اقتصاد مقاومتی

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۳/۰۲/۱۳

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۳/۰۶/۲۴

صص: ۹۰-۱۱۰

DOR:

berfanirad@gmail.com

Kpmsolgi@ihu.ac.ir

Meysam.ghanbari.1986@gmail.com

۱. نویسنده مسئول: عضو هیئت علمی و استادیار دانشگاه جامع امام حسین(ع)، تهران، ایران

۲. عضو هیئت علمی و استادیار دانشگاه جامع امام حسین(ع)، تهران، ایران

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد دانشگاه جامع امام حسین(ع)، تهران، ایران

مقدمه و بیان مسئله

مقام معظم رهبری (مد ظله) طی سخنانی در حرم رضوی (ع) در تاریخ ۱۳۹۳/۱/۱ و به مناسبت آغاز سال نو چنین بیان داشتند: ((من عرض می‌کنم، اقتصاد مقاومتی به معنای مقاوم ساختن پایه‌های اقتصاد، یکی از وظایف عمومی امروز ما است و همه می‌توانند در آن نقش ایفا کنند، هم مسئولین قوای سه‌گانه، هم آحاد مردم، هم کسانی که دارای مهارت کارند، هم کسانی که دارای سرمایه‌اند، هم صاحب نظران. البته آنچه ما عرض کردیم، خلاصه‌ای بود از آنچه باید گفت؛ به عهده صاحب نظران است که تفصیلات اینها را عرض بکنند.))

اقتصاد، علم مطالعه روشهای تخصیص منابع کمیاب به نیازهای نامحدود بشری است. این تعریف برگرفته از دو مفهوم تخصیص یا اختصاص منابع و محدودیت یا کمیابی است. از هنگامی که انسان‌ها زندگی دسته‌جمعی و اجتماعی را در روی کره‌خاکی شروع کرده‌اند، بدلیل محدودیت منابع مورد نیاز انسان، یک مسئله در زندگی دسته‌جمعی انسان‌ها از مهمترین مسائل بوده و آن دفاع از اجتماع و دارایی‌های قوم و قبیله از تعرض خارجی و دیگر اقوام و قبایل و ایجاد نظم و امنیت داخلی است.

مهمترین چالشی که تقریباً و بطور کلی در تمامی جوامع دغدغه برنامه‌ریزی و بودجه‌بندی، و در بخش دفاع بطور اخص (بدلیل اهمیت آن) است، عدم تطابق بین پیش‌بینی‌ها و برنامه‌ها با آنچه که در عمل تحقق می‌یابد است که به آن مخاطره (ریسک برآوردی) نیز گفته میشود.

با توجه به جستجوها و بررسی‌های انجام گرفته چون تعریف و تبیین مشخصی از واژه مخاطره (ریسک) برآوردی در بودجه‌بندی بخش دفاع یافت نگردید، لذا طبق تعریفی قراردادی در این تحقیق، مخاطره بودجه‌بندی عبارت از: فاصله نامتعارف، غیر منطقی و نامعقول میان پیش‌بینی‌ها با عملکردهای برنامه‌ریزی و بودجه‌بندی است.

کلید واژه اصلی این پژوهش مخاطره برآوردی است. این تحقیق در پی آن است که در چهارچوب و بستر اصول اقتصاد مقاومتی (شامل عدالت محوری، مردم‌بنیانی، دانش‌بنیانی و تولید محوری) ضمن مطالعه مبانی نظری و ادبیات موضوع و با استفاده از روش تحلیل مضمون و خیره‌سنجی، مخاطرات موجود در این مسیر را شناسایی، طبقه‌بندی، و تجزیه و تحلیل نموده و سپس نقش ویژگیها و اصول اقتصاد مقاومتی را در کاهش آن مخاطرات تحلیل و تبیین نماید. در این راستا در مرحله اول انواع مخاطرات برنامه‌ریزی و بودجه‌بندی از مبانی و ادبیات نظری احصاء میگردد. سپس و در مرحله دوم با مراجعه به نخبگان حوزه برنامه‌ریزی و بودجه‌ریزی دفاعی، نقطه نظرات ایشان در خصوص

نقش مخاطرات احصاء شده و میزان و شدت اثر هر کدام و همچنین دیگر مخاطراتی که احتمالاً در این بخش وجود دارد، لیکن در مطالعه ادبیات دیده نشده، مورد شناسایی و راستی آزمایی قرار میگیرد. در مرحله سوم، مخاطرات برنامه ریزی و بودجه بندی حوزه دفاع و نیز مهمترین راهکارهای کاهش مخاطرات بودجه بندی در این بخش، در بستر و چهارچوب اقتصاد مقاومتی، به روش خبره سنجی و با استفاده از شیوه تحلیل مضمون متن مصاحبه ها مورد تجزیه و تحلیل قرار خواهد گرفت. نتیجه این فرآیند شناسایی انواع مخاطرات و طبقه بندی و دسته بندی آنها با توجه به نوع و جنس و سنخیت مخاطرات با یکدیگر و نیز راهکارهایی برای کاهش آنها میشود.

مسئله ای که انگیزه این پژوهش بوده، عبارت است از اینکه: اولاً مخاطرات برنامه ریزی و بودجه بندی در بخش دفاع کدامند؟ ثانیاً چگونه و به چه شکلی میتوان از ظرفیت های الگوی اقتصاد مقاومتی در راستای کاهش مخاطره (ریسک) برآوردی برنامه ریزی و بودجه بندی، به ویژه در بخش دفاع استفاده کرد و فاصله عدم تطابق برآوردها و تحقق ها (عملکرد) را به حداقل رساند؟ با توجه به مسئله تحقیق که در فوق مطرح شد، سئوالاتی که این پژوهش به منظور پاسخگویی به آنها انجام شده است عبارتند از:

- ۱- مخاطرات برنامه ریزی و بودجه بندی دفاعی چیست و انواع آنها کدامند؟
- ۲- راهکارهای کاهش این مخاطرات در بستر اقتصاد مقاومتی چیست؟
- ۳- تاثیر هر یک از انواع مخاطرات داخلی (درون بخش دفاع) و خارجی (بیرون بخش دفاع) در مجموع مخاطرات موجود چه میزان است؟

مبانی نظری پژوهش

در گذشته فرانسویان کلمه «بوژت» را به معنی کیف یا کیسه چرمی کوچک به کار می برده اند. این کلمه نخستین بار در انگلستان برای کیف کوچک حاوی مهر «وزارت دارایی» آن کشور بکار رفت. و سپس نام کیفی گردید که اسناد و صورت های مالی دریافتها و پرداختهای کشور را در آن می نهادند.

کلمه «بوژت» فرانسوی اندک اندک انگلیسی شد و به صورت «باجت» درآمد و سپس بدان شکل به فرانسه بازگشت و با گویش فرانسوی «بودجه» مرسوم شد. (شیرینی نژاد، ۱۳۷۵: ۱۹)

واژه بودجه علاوه بر تعاریف لغوی و علمی که از آن بعمل آمده، در نسخه های مختلف قوانین محاسبات عمومی ایران نیز تعریف شده است. اولین تعریف قانونی که از بودجه در نظام حقوقی و مالی ایران به عمل آمده است در ماده یک قانون محاسبات عمومی مصوب مورخ ۲۱ صفر ۱۳۲۹ هجری

قمری مطابق با سال ۱۲۸۹ شمسی است. و آخرین تعریف قانونی از این واژه در چهارمین نسخه قانون محاسبات عمومی کشور مصوب ۱۳۶۶/۰۶/۰۱ مجلس شورای اسلامی، آن را چنین تعریف میکند: بودجه کل کشور برنامه مالی دولت است که برای یک سال مالی تهیه و حاوی پیش بینی درآمدها و سایر منابع تأمین اعتبار و برآورد هزینه ها برای انجام عملیاتی که منجر به نیل به سیاستها و به هدف های قانونی دولت می شود بوده و از سه قسمت تشکیل میگردد». (فرزب، ۱۳۸۱: ۶۶)

تهیه بودجه هم هنر است و هم علم. از آنجا که منابع کافی برای تأمین تمام نیاز های سازمانی هرگز وجود ندارد، بودجه به تعیین و برقراری ارتباط با اولویتهای نهادی در منابع محدود موجود کمک میکند (اسمارت و پالسون، ۲۰۰۱: ۵۰۱ - به نقل از علوی طبری ۱۴۰۰: ۳۸).

فرآیند تهیه و اجرای بودجه در نیم قرن گذشته به مسئله پیچیده و دشواری در مدیریت بخش عمومی مبدل شده است که پیامدهای نامطلوب و رو به تزاید خود را بر دولت تحمیل میکند. از دیدگاه مسئولین، بیشتر دشواری ها و مسائل بودجه ایران معلول نارسایی های منابع و امکانات مالی انگاشته می شود، درحالی که تحلیل ساختارها و عملکردهای بودجه ای اخیر در مقایسه با منابع و امکانات مالی دولت ها بیانگر واقعیت دیگری است (طالب نیا و غازانی، ۱۳۸۹: ۱۵).

برآورد هزینه ها یکی از ابعاد بودجه است به همین جهت روش های بودجه ریزی در طی دوران متمادی سیر تحولی گوناگونی داشته است که به روش های بودجه ریزی موسوم است. این روشها در کتب و مقالات مربوطه به تفصیل و به اندازه کافی ذکر شده اند. لذا به منظور پرهیز از تکرار، خوانندگان میتوانند به آن منابع رجوع کنند.

استفاده از بودجه ریزی می تواند به عنوان ابزار سیاست گذاری یا برنامه ریزی، در زمینه سیاست های دفاعی صورت گیرد. تا به وسیله آن درآمدها و هزینه های مندرج در بودجه چند هدف ویژه را در جهت پیشبرد اهداف دفاعی و امنیتی و جلوگیری از بروز بحران تأمین کنند. مهمترین هدف این است که از نظر سیاست های دفاعی و مقاصد مربوط به استفاده از منابع، صورت های بودجه ای بتوانند هدف های استفاده از منابع مالی و همچنین چگونگی اختصاص منابع به هزینه های مصرفی در بین بخش ها را معلوم کنند. برنامه ریزی مالی در سازمان های دفاعی، بیشتر متضمن مفاهیمی چون طرح ریزی برای آینده و استفاده هدفمند از منابع مالی می باشد. مهمترین عواملی را که منجر به گرایش برنامه ریزی در بودجه بندی سازمان های دفاعی می شود، می توان در توسعه تجزیه و تحلیل های متعدد و پیچیده دفاعی و نقش آن در شکل گیری سیاست های دفاعی و همچنین در

توسعه فنون جدید اطلاعاتی و تصمیم گیری و کاربرد آن در سیاست گذاری دانست (لطفی و سایرین، ۱۳۹۵: ۱۲).

با توجه به تحقیقات و جستجوی انجام شده توسط محقق، تعریف مشخص و دقیقی از واژه مخاطره برآوردی در برنامه ریزی و بودجه بندی دفاعی یافت نشده. لذا با توجه به عدم وجود پیشینه و تعریف مشخص از واژه مذکور و با توجه به توضیحات زیر، تعریف قراردادی که در پی می آید مبنای عمل پژوهشگر در این پژوهش بوده است. بر اساس ادبیات و مبانی نظری موجود، برنامه ریزی و بودجه بندی عبارت از: پیش بینی اهداف و برنامه ها و سیاستهای اجرایی لازم برای تحقق آنها همراه با پیش بینی درآمدها و سایر منابع مالی تامین اعتبار جهت تحقق اهداف و برنامه های مذکور در طی یک دوره زمانی معین است. ویژگی ها، کارکرد و اهداف بخش دفاع که یک بخش مهم، حیاتی، راهبردی و بستر فعالیت دیگر بخش های جامعه است از نظر اندازه و اهمیت در هر جامعه ای ایجاب می کند تا حد امکان فاصله میان برنامه ها و اهداف برآوردی با عملکرد و آنچه اتفاق می افتد (با توجه به اینکه تقریباً هیچ پیش بینی کاملاً با واقعیت و عملکرد یکسان نیست) به حداقل ممکن کاهش یابد. مخاطره (ریسک / کسری نامعقول و غیر منطقی) برآوردی در این تحقیق عبارت است از «فاصله نامتعارف و غیر منطقی و نامعقول میان اهداف، برنامه ها و برآوردهای انجام شده در زمینه منابع تامین مالی و پشتیبانی آنها، با آنچه در عمل اتفاق می افتد و واقعیت می یابد».

در بعضی از کشورها همچون ایران، دولت نقش و سهم قابل توجهی در اداره امور جامعه و در نتیجه سهم بزرگی در اقتصاد دارد و برای انجام وظایف تعریف شده خود در قبال جامعه به ایزار اساسی بودجه نیاز دارد. بنابراین ممکن است به علت تحقق نیافتن درآمدهای پیش بینی شده در بودجه و یا افزایش (اعم از با برنامه و یا بدون برنامه قبلی) هزینه ها با کسری بودجه مواجه گردد. با توجه به اینکه کسری بودجه مترادف مخاطره برآوردی است عوامل موثر بر کسری بودجه را بر خواهیم شمرد. اولین عامل مخاطره/کسری بودجه اداری است که در نتیجه فقدان یک سازمان صحیح اداری بوجود می آید و دلایل زیر می تواند موجب آن باشد:

الف- فقدان سازمان و سیستم مناسب وصول درآمدها

ب- فقدان مدیریت صحیح و عدم هماهنگی در انجام امور

ج- عدم صلاحیت و تخصص کادر اداری سازمان های وصول کننده درآمد (عرفانی راد،

۱۳۸۷- ص ۱۱)

دومین عامل مخاطره/کسری بودجه ناشی از اوضاع و احوال اقتصادی است که معمولاً به دلایل زیر می‌تواند ایجاد گردد:

الف- تغییر شرایط اقتصادی از دوره رونق به مرحله بحران و رکود. در چنین دوره‌هایی معمولاً تغییرات زیادی در وصول درآمدهای دولت ایجاد می‌گردد. در حالیکه دولت به علت تعهداتی که ایجاد شده است قادر به کاهش مخارج خود نیست.

ب- تغییرات و نوسانات فصلی که معمولاً کوتاه می‌باشند ممکن است موجب کاهش درآمدهای دولت شود.

ج- حوادث غیرمترقبه و غیر قابل پیش‌بینی مانند سیل، زلزله و امثال آن که محصول و تولید ملی را نیز کاهش می‌دهند و به دنبال آن ظرفیت‌های مالیاتی جامعه محدود شده و سهم مالیات دریافتی دولت نیز کاهش می‌یابد. (عرفانی راد، ۱۳۸۷- ص ۱۱)

و سومین عامل مخاطره/کسری بودجه مربوط به ساختمان و ساختار اقتصادی جامعه است که به علت عدم هماهنگی بین دخل و خرج عمومی در بلندمدت بروز می‌کند. علت این امر افزایش هزینه‌های عمرانی است که به منظور تقویت زیربنای اقتصادی و اجتماعی جامعه صورت می‌گیرد. زیرا تقویت زیربنای اقتصادی و اجتماعی کشور در بلندمدت امکان‌پذیر بوده و زمانبر است. عدم تکافی درآمدهای دولت از نظر تامین مالی هزینه‌های عمرانی اغلب منجر به کسر بودجه عمرانی می‌شود (عرفانی راد، ۱۳۸۷- ص ۱۱)

می‌توان برای مفهوم اقتصاد مقاومتی در سطح بین‌المللی، معادل‌های گوناگونی را بیان کرد. بریگایلو و همکاران (۲۰۰۸) از اصطلاحی به نام فنریت اقتصادی برای اشاره به توان سیاست‌ساخته یک اقتصاد برای مقابله و یا انطباق با آثار شوک‌های برون‌زای مخالف، استفاده کرده است. این اصطلاح با تعریفی که از آن شده، نزدیکترین مفهوم به «اقتصاد مقاومتی» در ادبیات رایج کشور ماست. اصول و ویژگی‌های اقتصاد مقاومتی و سیاستهای کلی آن که در تاریخ ۲۹ بهمن ماه ۱۳۹۲ توسط مقام معظم رهبری ابلاغ شد و می‌توان آن را نسخه شفاف‌بخش اقتصاد نامید به چهار دسته تولید محوری، عدالت محوری، دانش‌بنیانی و مردم‌بنیانی تقسیم گردیده که در ادامه به صورت مختصر و با استناد به بیانات رهبری ذکر میشود.

-اولین ویژگی اقتصاد مقاومتی تولید محوری است که به دو بخش درون‌زا و برون‌گرا تقسیم می‌گردد:

گردد:

الف: درون زاست: یعنی از دل ظرفیتهای خود کشور ما و خود مردم ما می جوشد؛ رشد این نهال و این درخت، متکی است به امکانات کشور خودمان؛ درونزا به این معنا است.

ب: برون گرا است: یعنی این اقتصاد مقاومتی، به این معنا نیست که ما اقتصاد خودمان را محصور می کنیم و محدود میکنیم در خود کشور؛ با اقتصادهای جهانی تعامل دارد، با اقتصادهای کشورهای دیگر با قدرت مواجه می شود.

- مردم بنیان است: یعنی بر محور دولت نیست و اقتصاد دولتی نیست، اقتصاد مردمی است؛ با اراده مردم، سرمایه مردم، و حضور مردم تحقق پیدا میکند. دولتی نیست: به این معنا نیست که دولت در قبال آن مسئولیتی ندارد؛ چرا(که) دولت مسئولیت برنامه ریزی، زمینه سازی، ظرفیت سازی، هدایت و کمک دارد. کار اقتصادی و فعالیت اقتصادی دست مردم است، مال مردم است؛ اما دولت به عنوان یک مسئول عمومی نظارت می کند، هدایت می کند، کمک می کند.

- دانش بنیان است: یعنی از پیشرفتهای علمی استفاده می کند، به پیشرفتهای علمی تکیه می کند، اقتصاد را بر محور علم قرار می دهد؛ اینکه گفته می شود دانش محور، معنای آن این نیست که عناصر با تجربه صنعتگر یا کشاورز که در طول سالهای متمادی کارهای بزرگی را بر اساس تجربه انجام داده اند، اینها نقش ایفا نکنند؛ نخیر، نقش بسیار مهمی هم به عهده اینها است.

- عدالت محور است: یعنی تنها به شاخصهای اقتصاد سرمایه داری [مثل] رشد ملی، تولید ناخالص ملی اکتفا نمی کند؛ در حالی که تولید ناخالص ملی یک کشوری خیلی هم بالا می رود، اما کسانی هم در آن کشور از گرسنگی می میرند! بنابراین شاخص عدالت - عدالت اقتصادی و عدالت اجتماعی در جامعه - یکی از شاخص های مهم در اقتصاد مقاومتی است، اما معنای آن این نیست که به شاخص های علمی موجود دنیا هم بی اعتنائی بشود؛ نخیر، به آن شاخصها هم توجه می شود، اما بر محور «عدالت» هم کار می شود.

شاید بهترین و مناسب ترین تعریفی که می توان از اقتصاد مقاومتی ارائه کرد این باشد که: یک اقتصاد تاب آور و پایدار است. به عبارت دیگر هر دو مفهوم تاب آوری و پایداری مفاهیمی هستند که در قالب واژه اقتصاد مقاومتی جمع یافته اند. بر این اساس می توان گفت: اقتصاد مقاومتی آنچنان اقتصادی است که ظرفیت مقابله با نااطمینانی ها و تکانه های داخلی و خارجی، اعم از تکانه های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و بلایای طبیعی را در خود ایجاد کرده است و می تواند تحت وقوع شرایط دشوار، به روند رشد و شکوفائی خود در حد قابل قبولی ادامه داده و به سرعت به سوی تعادل پایدار اولیه بازگردد.

در این پژوهش پس از بررسی و مطالعه مبانی نظری و ادبیات موضوع انواع مخاطرات بودجه بندی در سطح عمومی و بویژه نیروهای مسلح احصاء گردید. در مجموع ۱۴ نوع مخاطره در ۲ دسته و گروه بندی به شرح زیر احصاء شده اند:

الف) مخاطرات محیطی و بیرونی (بیرون از بخش دفاع). این گروه از مخاطرات شامل آن دسته از مخاطراتی است که از بیرون از بخش دفاع و به اشکال مختلف در ایجاد مخاطره در بودجه بخش دفاع موثر هستند.

ب) مخاطره داخلی و درونی (درون بخش دفاع). این گروه مخاطرات نیز مربوط به ساختارها، روابط، ضوابط و ساز و کارهای درون بخش دفاع هستند که میتوانند در ایجاد مخاطره بودجه بندی موثر باشند.

در جدول زیر انواع مخاطره با مصادیق هر گروه از آنها آورده شده است.

جدول ۱) مخاطرات ۱۴ گانه احصاء شده در برنامه ریزی و بودجه بندی دفاعی

مصادیق مخاطره	نوع مخاطره	حیطه مخاطرات بودجه بندی در بخش دفاع
فرهنگ اجتماعی، عقاید و نگرش های عمومی، آموزه های دینی، میزان و ترکیب جنسی و سنی جمعیت	مخاطره اجتماعی	مخاطرات محیطی و بیرونی (بیرون از بخش دفاع)
نگرش حاکمیت به بخش دفاع، سیاست خارجی، سیاست داخلی، سیاست منطقه ای و جهانی	مخاطره سیاسی	
نظام اقتصادی، قدرت اقتصادی، برنامه های توسعه اقتصادی، نوسانات اقتصادی، منابع تولید	مخاطره اقتصادی	
موقعیت ژئوپولیتیک کشور، گستره جغرافیایی، ویژگیهای طبیعی، میزان توزیع منابع طبیعی	مخاطره جغرافیایی	
قانون برنامه و بودجه، قانون محاسبات عمومی، نحوه تدوین قوانین توسعه، نحوه تدوین قوانین بودجه سالانه	مخاطره قانونی	
روند پیشرفت فن آوری های موثر در دفاع در سطح جهانی، سطح پیشرفت علمی و فنی کشور، جایگاه فناوری در دفاع	مخاطره فناوری	
تهدیدات بالقوه، تهدیدات بالفعل، میزان هزینه های نظامی همسایگان، روند هزینه های نظامی جهانی	مخاطره تهدیدات محیط امنیتی کشور	

بازدارنده، تهاجمی، تدافعی، مبتنی بر سیاست خارجی، مبتنی بر سیاست داخلی	مخاطره دکترین (رهنامه) دفاعی کشور	
نیروی انسانی محور، تجهیزات و فناوری محور، جایگاه آموزش های تخصصی در دفاع، دفاع غیر نظامی	راهبردهای دفاعی	مخاطره داخلی و درونی (درون بخش دفاع)
هرم سازمانی و فرماندهی، سیاست سازمانی، سیاست پرسنلی	مخاطره ساختار و سازمان بخش دفاع	
سیستم و رسانه های اجرایی، سیاست تامین و تدارک تجهیزات و تسلیحات، فرآیند تخصیص منابع اعتباری	مخاطره فرآیندها و رویه های جاری	
نحوه انتصاب افراد در جایگاه ها، تناسب شغل با مهارت و تخصیص مشاغل، میزان توجه به آموزش های تخصصی مشاغل	مخاطره مهارت ها، توانمندی ها و شایستگی های کارکنان	
چستی هنجارها و ارزش های مشترک، میزان تقید به هنجارها و ارزش های مشترک، فرآیندهای هنجارسازی	مخاطره هنجارها و ارزش های مشترک کارکنان و سازمان	
تناسب سبک فرماندهی با دکترین دفاعی و راهبردهای دفاعی، استفاده از دانش روز فرماندهی و مدیریت	مخاطره سبک و شیوه های فرماندهی، مدیریتی و الگوهای رفتاری	

منبع: یافته های محقق از مبانی نظری

پیشینه پژوهش

با توجه به عدم وجود پیشینه مستقیم در این خصوص، به تحقیقات نزدیک به موضوع پرداخته و مطالب مرتبط را به عاریت گرفته ایم.

رضا جوادیان (۱۳۸۷) در تحقیق خود با عنوان رویکرد بهینه بودجه ریزی در دانشگاه علوم نظامی به بررسی موضوع پرداخته است. سؤال اصلی تحقیق ایشان، یافتن مناسب ترین نظام های بودجه بندی رایج در بهبود روند برنامه ریزی و بودجه بندی در دانشگاه نیروی نظامی بوده است. نتایج تحقیق وی حاکی از آن است که: باید روش بودجه ریزی در دانشگاه اجرایی شود که با اجرای آن می توان گامی اساسی در بهینه نمودن بودجه ریزی دانشگاه علوم نظامی و رسیدن به اهداف نیروهای نظامی برداشت.

محسن شجاعی (۱۳۸۳) در تحقیق خود با عنوان نظام برنامه ریزی و بودجه بندی در ارتش جمهوری اسلامی ایران به بررسی موضوع پرداخته است. نتایج تحقیق ایشان حاکی از آن است که: نظام بودجه ریزی عملیاتی از سایر روشها (نظیر برنامه ای و روش بر مبنای صفر برای نظام برنامه ریزی و بودجه بندی) در ارتش جمهوری اسلامی ایران مناسب تر است.

صالح اصفهانی و نادران (۱۳۹۷) در تحقیقی با عنوان طراحی الگوی مناسب بودجه ریزی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در تعامل با نهادهای حاکمیتی به این نتیجه رسیده اند که تعامل دولت و ستاد کل نیروهای مسلح در زمینه تهیه، تنظیم و پیشنهاد و اجرای بودجه ریزی نیروهای مسلح نامناسب می باشد. درحالیکه همین ارتباط و تعامل بین مجلس شورای اسلامی، شورای نگهبان و مجمع تشخیص مصلحت نظام و ستاد کل نیروهای مسلح در وضعیت مناسبی قرار داشته و در حوزه تصویب، ابلاغ و نظارت بر بودجه ریزی نیروهای مسلح نیز همین ارتباط بهینه می باشد. همچنین ستاد کل نیروهای مسلح به عنوان حلقه واسط نقش مثبت و مؤثری را در پیشنهاد، تصویب، تخصیص و نظارت بر بودجه ریزی نیروهای مسلح در کشور ایفاء میکند.

غمامی (۱۳۹۵) در تحقیقی با عنوان نقش بایسته های بودجه ریزی در امنیت اقتصادی، مطالعه موردی آسیب ها و راهبردهای بودجه ریزی در جمهوری اسلامی ایران به نتایجی دست یافته که حاکی از آن است که مهم ترین راهبرد، رعایت سیاست های کلی مرتبط با دفاع اقتصادی، به ویژه سیاست های کلی اقتصاد مقاومتی و سیاست های کلی اجرای سیاست های اقتصاد مقاومتی است. که اولاً ضروری است آن ها به عنوان سیاست های لازم الرعایه در مقابل نظریه توصیه ای بودن مورد توجه قرار گیرند و ثانياً از طرح دولتی ایده غیر حقوقی کفایت عدم مخالف به جای انطباق جلوگیری کرد. در ادامه، در شرایط جنگ اقتصادی لازم است همراهی مردم با نظام حکمرانی در جایگاه مطلوبی سامان دهی شود. در نتیجه، پدیدار شدن مفادی که رضایت عمومی را در پی دارد، در بودجه الزامی است. به این ترتیب، هر قدر بودجه منافع عمومی را بیشتر تأمین کند، پایداری ملی بالاتر خواهد رفت و البته، یکی دیگر از ابزارهای بالا بردن همراهی مردم شفافیت بودجه است که در تمام انواع پایش و نظارت، هم کارآمدی تخصیص اعتبارات و هم میزان تحقق اهداف و الزامات قانونی را مشخص می کند.

لطفی جلال آبادی و کارساز (۱۳۹۴) در تحقیقی با عنوان مطالعه ای تجربی در زمینه آسیب شناسی بودجه ریزی بر اساس مدل سه شاخگی در یک یگان دفاعی، پس از طراحی و تعیین روایی و پایایی ابزار سنجش، به منظور تجزیه و تحلیل داده ها از آزمون اسمیرنوف و کولموگروف، آزمون t و

آزمون f. به این نتیجه رسیده اند که: اولویت های آسیب های بودجه ریزی عبارتند از: ۱- عوامل ساختاری، ۲- عوامل رفتاری و عوامل زمینه ای.

مرتضی نیا، سخایی (۱۳۹۹) در تحقیقی با عنوان آسیب شناسی فرایند بودجه ریزی برنامه ای، مورد مطالعه یک دانشگاه سازمانی به این نتیجه دست یافته اند که: نبود سامانه یکپارچه اطلاعاتی، عدم تمرکز روی محتوا و توجه بیشتر به شکل و قالب کار و همچنین ضعف نظام ارزیابی عملکرد موجب اختلال در روند های بودجه ریزی شده اند.

تولایی، سلگی (۱۳۹۹) در تحقیقی با عنوان بررسی تطبیقی نظام بودجه ریزی بخش عمومی با بودجه ریزی بر مبنای عملکرد به این نتیجه دست یافته اند که: بودجه ریزی بخش عمومی با بودجه ریزی بر مبنای عملکرد در سه مولفه برنامه ریزی راهبردی، کنترل و پایش و حسابرسی عملکرد دارای مطابقت بوده و در مولفه های پاسخگویی و انگیزشی، نظام هزینه یابی، برنامه ریزی بر مبنای عملکرد، مدیریت تغییر و مدیریت عملکرد نیازمند تقویت و اصلاح است.

زالی (۱۳۹۱) در تحقیقی با عنوان آسیب شناسی برنامه ریزی در ایران با لحاظ ماموریت محوری در سیاستگذاری های توسعه منطقه ای به این نتیجه دست یافته اند که: عدم موفقیت در برنامه ها از دو عامل نشأت می گیرد. ۱- عدم هماهنگی عناصر برنامه با یکدیگر. ۲- عدم وجود اعتقاد مدیریت اجرایی به برنامه های موجود.

نبوی و صیدی (۱۳۹۶) در تحقیق الگوی راهبردی اقتدار اقتصادی جمهوری اسلامی ایران در چارچوب سیاستهای کلی اقتصاد مقاومتی به بررسی موضوع پرداخته اند. نتایج تحقیق آنها حاکی از آن است که: می بایستی ابتدا در جهت رفع نقاط ضعف اقدام به اصلاح اقتصادی نمود. سپس با محور قرار دادن اقتصاد مقاومتی با استفاده از عوامل واسطه ای و زمینه ای، عوامل راهبردی را به مرحله اجرا درآورد. در این صورت اقتصاد می تواند وارد مرحله شکوفایی و توانمندی شده، و در نهایت اقتدار اقتصادی را منجر شود.

گرچی و هاشمیان (۱۳۸۶) در پژوهشی با عنوان اقتصاد و دفاع ملی با این پرسش اصلی که پیوند اقتصاد سیاسی با دفاع ملی چگونه است؟ به روش اسنادی و کتابخانه ای نتیجه گرفته اند که: دفاع ملی تحقق نخواهد یافت مگر آنکه تمام بخش ها و عناصر سازنده اقتصاد ملی از جمله نیروهای اجتماعی، تعامل سازنده ای با هدف بسیج و به کارگیری توان کشور در حوزه های مختلف برای تأمین نیازهای جامعه شامل حفظ هویت بومی، نظم، افزایش سلامت، مبارزه با فقر، توسعه آموزش، گسترش فناوری، افزایش رفاه و تولید اقتصادی و هم زمان حضور مقتدر در اقتصاد سیاسی بین الملل داشته باشند.

رحمان پور (۱۳۹۷) در مقاله ای تحت عنوان بررسی مبانی و اصول اقتصاد مقاومتی از دیدگاه قرآن به این نتیجه دست یافته که برخی از مهمترین مبانی اقتصاد مقاومتی از دیدگاه قرآن عبارتند از: تجلی توحید در اقتصاد، تفقه در احکام اقتصادی، عملیات اقتصادی مظهر عبودیت، جهاد اقتصادی همراه با عدالت، رشد اقتصادی، سعی و تلاش مجاهده اقتصادی، اشتغالات خاص اقتصادی در جهت ریشه کنی فقر و استضعاف مالی. از جمله اصول مهم نیز از دیدگاه قرآن، کار اقتصادی و ارزش افزوده، عدالت خدماتی در توزیع، گردش آزاد ثروت، خوداتکایی، قناعت و مصرف بهینه است.

چپا برشویلی، مایا از گرجستان (۲۰۱۰) در تحقیق خود با عنوان امنیت محیط اقتصادی و به کارگیری نظام مناسب طرح ریزی، برنامه ریزی و بودجه بندی اجرایی در گرجستان (۲۰۱۰) به موضوع پرداخته و نتیجه گرفته است که: تمرکز اصلی بر روی تدوین صحیح سیاست های اجرای بودجه، عملکرد، پاسخگویی، نظم و انضباط مفرط در امورات مالی و لزوم شفافیت در برنامه ریزی های نیروهای مسلح است. وی بر چگونگی توزیع صحیح و درست قدرت مالی در راستای کاهش ناپایداری ها و بی ثباتی اقتصادی و اثرات منفی آن در امورات دفاعی و اجرای نظام مناسب طرح ریزی، برنامه ریزی و بودجه بندی، اجرایی در گرجستان تأکید نموده است.

رابینسون (۲۰۰۲)، در مقاله خود تحت عنوان حسابداری تعهدی و بخش عمومی دلایل کلیدی تهیه بودجه و سایر گزارشات مالی دولتی به صورت پیچیده و گیج کننده را بررسی کرده و بعضی راه حل ها را در این زمینه پیشنهاد می کند. وی بیان می دارد که حسابداری تعهدی به عنوان یک سیستمی با پیچیدگی های غیر ضروری در حساب های دولتی معرفی شده است. و ایجاد این حساب ها برای افراد غیر کارشناس در رشته حسابداری نامفهوم است و امروزه تلاش برای حل این مشکل ضروری و الزامی است.

تودور و موتیو (۲۰۰۵)، به بررسی حسابداری نقدی در برابر حسابداری تعهدی پرداخته و پاسخ به این سوال که آیا انتقال از حسابداری نقدی به حسابداری تعهدی در بخش عمومی سودمند است یا خیر؟ و آیا کشور رومانی شانس برای تغییر سیستم دارد را جستجو کرده است. نتایج تحقیق وی نشان می دهد که اجرای حسابداری تعهدی مستلزم گسترش سیستم فناوری ارتباطات و اطلاعات و بهبود روش های اجرایی است. به منظور اطمینان از ارائه کامل، به موقع و صحیح اطلاعات حسابداری باید یک چارچوب قانونی برای آن طراحی شود. همچنین اجرای حسابداری تعهدی نیاز به آموزش کارکنان و استخدام کارکنان جدید دارد.

ارسطو توحیدی و حمید علوی (۱۳۹۸) در تحقیقی تحت عنوان واکاوی روش بودجه ریزی کشور،

همسو با سیاست های کلی اقتصاد مقاومتی به روش توسعه ای و کیفی به این نتیجه دست یافته اند که: برنامه دخل و خرج یک کشور، نقش مستقیم و غیر قابل انکاری در به کارگیری بهینه منابع محدود در مقابل مصارف نامحدود و فزاینده آن بازی می نماید به طوری که بدون بهره مندی از شیوه های موثر و کارآمد بودجه ریزی، دستیابی به این هدف راهبردی میسر نخواهد بود تا جایی که، در نظام مقدس ج.ا.ا. که امروزه با نسخه بی بدیل اقتصاد مقاومتی قصد بر سرعت بخشیدن در جهت کاهش آسیب پذیری، افزایش تاب آوری و عدالت اجتماعی را دارد، مضاعف نیز می نماید.

امیری طهرانی زاده (۱۳۹۴) در پژوهشی تحت عنوان: مبانی سیستمی اقتصاد مقاومتی که به روش تحلیل کیفی انجام داده است، به این نتیجه رسیده است که: در تحلیل سیاست های اقتصاد مقاومتی از منظر نظام اقتصادی می توان عناصر سیستمی عدالت اجتماعی و بازار را به عنوان نهادهای اقتصادی بخش های خصوصی، دولتی و اجتماعی (تعاونی)، و بخش خارجی را به عنوان سازمان های اقتصادی، کارآفرین و مصرف کنندگان را به عنوان عواملان اقتصادی شناسایی کرد. در بررسی نظام های اقتصادی رقیب، می توان دریافت که بازار اسلامی بر اساس دو مفهوم نظری ((حق معاش)) و ((عدالت تولیدی)) می تواند عناصر سیستمی مورد نیاز برای تحقق اقتصاد مقاومتی را تبیین کند. در حالی که مکتب اقتصاد نئوکلاسیک نمی تواند عناصر سیستمی نهاد عدالت اجتماعی و بخش اجتماعی (تعاونی) و حتی بخش دولتی مطابق قوانین بالادستی کشور را تعریف کند.

الله مراد سیف و محسن نوروزی (۱۳۹۸) در تحقیق خود با موضوع: نقش و تاثیر نهادها بر پیاده سازی سیاست های کلی اقتصاد مقاومتی، به روش تحلیل کیفی به این نتیجه رسیده اند که تغییرات نهادی، امری ضروری برای تحقق سیاست های کلی اقتصاد مقاومتی است. این تغییرات باید در قالب ترتیبات و ساختارهای نهادی، مورد توجه قرار گیرند. مطابق نظر خبرگان، ترتیبات نهادی غیررسمی (فرهنگ و باورها)، ساختارهای نهادی رسمی (سازمان اداری) و ساختارهای نهادی غیر دولتی (تشکل ها و سازمان های مردم نهاد)، نیازمند بهبود و اصلاح اند. در عین حال، ترتیبات نهادی رسمی (قوانین و مقررات و حقوق مالکیت)، نیازمند تغییر اساسی اند. در حوزه نهادهای مرتبط با سیاست های کلی اقتصاد مقاومتی هم، بهبود و اصلاح نهادی، ضروری است.

مدل مفهومی تحقیق

از آنجایی که هدف این پژوهش شناسایی مخاطرات برنامه ریزی و بودجه بندی در بخش دفاع به منظور کاهش مخاطره برآوردی در بسترو چارچوب مولفه ها و ویژگی های اقتصاد مقاومتی است، لذا با توجه به مبانی نظری، ادبیات و پیشینه مطالعه شده، مدل مفهومی که نقشه راه این پژوهش می باشد، به شکل زیر است.

حوزه است، به دست می دهد. در این روش، شناسایی مضامین پایه به کمک کدگذاری توصیفی صورت می پذیرد و استخراج مضامین سازمان دهنده به کمک کدگذاری تفسیری به انجام می رسد. با توجه به اینکه این پژوهش از روش پژوهش های کیفی استفاده می کند، منابع و جامعه پژوهش شامل: ۱- کتاب ها، اسناد و مدارک علمی و ۲- نظرات نخبگان دانشگاهی و خبرگان و صاحب نظران حوزه برنامه و بودجه دفاعی است. بنابراین در بخش مطالعه اسناد و مدارک، تمام مقالات، اسناد و کتب شناسایی شده مورد مطالعه قرار گرفته و تمام خوانی انجام شده است. در مرحله خبره سنجی و میدانی پژوهش هم از جامعه هدف به روش نظری (هدفمند) نمونه گیری انجام گرفته است.

جهت ارزیابی روایی یافته ها با نظرخواهی از چندتن از متخصصانی که با روش شناسی کیفی در تحقیقات آشنایی داشتند، چند نمونه از فیش ها، تحلیل مصاحبه ها، کدگذاری مؤلفه ها و تحلیل آنها مورد بررسی قرار گرفت. در این مرحله گروه متخصصان فرایند کار را مورد تأیید قرار دادند. برای ارزیابی پایایی نیز از روش اعتبار هم زمان (تکرارپذیری) استفاده شده است. در این روش فرایند استخراج مضامین توسط فرد متخصص دیگری تکرار می گردد. طبق این روش، میزان اشتراک مضامین استخراج شده توسط دو متخصص، میزان اعتبار یافته ها را نشان می دهد. بر این اساس، متن پیاده شده دو مورد مصاحبه در اختیار یک فرد دیگر با تخصص برنامه و بودجه دفاعی که سابقه چاپ و انتشار چندین مقاله در حیطه موضوع مورد توجه را داشت، قرار گرفت. با تقسیم مضامین مشابه به دست آمده توسط دو متخصص بر کل مضامین شناسایی شده و درصدگیری، عدد ۹۱ درصد به دست آمد، که نشان دهنده اعتبار (پایایی) بالای یافته های پژوهش بود.

بخش نخبگان دانشگاهی و خبرگانی که به عنوان جامعه نمونه و طبق روش گفته شده (به شرح جدول زیر) انتخاب شده اند، افرادی هستند که در این زمینه دارای مقالات و کتب تألیف شده معتبر بوده اند و یا از تجربه عملی و اجرایی قابل قبولی در حوزه موضوع تحقیق برخوردار می باشند. و برخی از آنها دارای مشاغل مهم بودجه ریزی و برنامه ریزی در سطح سازمان نیروهای مسلح و دارای تجربه ارزشمند در این حوزه هستند. باید توجه داشت که حجم نمونه در روش کیفی، نسبت به روش کمی محدودتر است. صاحب نظران روش تحقیق حجم نمونه را در شیوه نظری بین ۵ الی ۱۵ نفر پیشنهاد میکنند. با توجه به آنکه گروه های مورد نظر در این پژوهش همگن هستند حجم نمونه برای مراحل پژوهش و با توجه به اصل اشباع نظری، در مصاحبه با نفر هشتم، اشباع نظری اتفاق افتاد و پس از آن مطلب جدیدی در بیانات مصاحبه شوندگان مشاهده نشد.

جدول ۲) سیر اشباع نظری مضامین در مورد مهمترین راهکارهای کاهش مخاطره بودجه بندی در بخش دفاع

مضامین استخراج شده در مورد مهمترین راهکارهای کاهش مخاطره	مصاحبه شونده
استفاده از فناوری‌های جدید- هوش مصنوعی- عدالت محوری در برآورد- عدالت محوری واگذاری اعتبارات بخش دفاع- نگاه فراگیر به اولویت‌های کلان نظام در برآورد بودجه- نگاه فراگیر به توزیع منابع دفاعی- اولویت گذاری در توزیع- اولویت گذاری در واگذاری اعتبارات- اصلاح ساختار نظام بودجه‌ریزی- بکارگیری اصول اقتصاد مقاومتی- آموزش نیروی انسانی متخصص- اصول اقتصاد مقاومتی	N۴
رعایت اولویت‌ها- هدف گذاری صحیح در امر بودجه‌ریزی- اختصاص بهینه منابع- رعایت صرفه‌جویی- دانش بنیانی کردن بودجه- تعریف سبدهای مختلف برای تحقق حداکثری منابع بخش دفاع	N۱
بودجه ریزی بر مبنای فعالیت- مدیریت مصرف اعتبارات- رعایت عدالت در امر بودجه ریزی- پایه گذاری فرهنگ سازمانی بر مبنای اصول اقتصاد مقاومتی	N۶
افزایش امنیت از طریق تعامل با کشورهای همسایه و همسو	N۳
شایسته‌گزینی در بکارگیری نیروی متخصص	N۷
نگاه آرمانگرایی واقعی به بودجه‌ریزی	N۵
گفتگو و فهم متقابل سازمان و دولت	N۲
	N۸

جدول ۳) جامعه نمونه پژوهش

ردیف	سمت	حوزه تخصصی	مدرك تحصیلی	کد مصاحبه شونده
۱	رئیس اداره طرح و برنامه ریزی راهبردی ستاد کل ن.م	برنامه ریزی و بودجه	کارشناسی ارشد	N1
۲	جانشین بنیاد تعاون ستاد کل ن.م	برنامه ریزی و بودجه	کارشناسی ارشد	N2
	عضو هیئت علمی دانشگاه جامع امام حسین(ع)	برنامه ریزی و بودجه	دکتری	N3

				۳
N4	دکتری	برنامه ریزی و بودجه	رئیس اداره برنامه ریزی و اشراف	۴
N5	دکتری	برنامه ریزی و بودجه	معاون طرح و برنامه، بودجه و مالی دانشگاه عالی دفاع ملی	۵
N6	دانشجوی دکتری	برنامه ریزی و بودجه	معاون طرح و برنامه، بودجه و مالی دانشگاه افسری و تربیت پاسداری	۶
N7	دانشجوی دکتری	برنامه ریزی و بودجه	رئیس اداره زیربنایی معاونت طرح و برنامه سپاه	۷
N8	دانشجوی دکتری	برنامه ریزی و بودجه	معاون طرح و برنامه، بودجه و مالی دانشگاه جامع امام حسین(ع)	۸
N9	دکتری	برنامه ریزی و بودجه	عضو هیئت علمی دانشگاه عالی دفاع ملی	۹
N10	دکتری	برنامه ریزی و بودجه	عضو هیئت علمی دانشگاه جامع امام حسین(ع)	۱۰

یافته‌های پژوهش

یافته های تحقیق در رابطه با پاسخ به سئوالات مطرح شده در بیان مسئله به شرح زیر هستند:

پاسخ سؤال اول: مخاطرات برنامه ریزی و بودجه بندی دفاعی چیست و انواع آنها کدامند؟

همانگونه که پیشتر اشاره گردید، در پاسخ به سؤال اول، از مبانی نظری و ادبیات تعداد ۱۴ نوع مخاطره در ۲ دسته بندی به شرح جدول شماره (۱) شناسایی شده است. در مصاحبه با خبرگان جامعه نمونه، مخاطرات چهارده گانه مذکور به مصاحبه شوندگان ارائه گردید و پس از ثبت توضیحات و موارد مورد نظر آنها، مشخص شد که بسیاری از مخاطرات مد نظر آنان در جدول مخاطرات چهارده گانه وجود دارد لذا مخاطره جدیدی احصاء نگردید و همان موارد را با ادبیات دیگری تایید نمودند. بدین ترتیب و پس از استخراج انواع مخاطرات از مبانی و ادبیات و محک زنی آنها در مرحله خبره سنجی در مرحله اول تعداد ۴۷ مضمون با محتوای مخاطره از منظر خبرگان احصاء شد. پس از پالایش و تجزیه و تحلیل و حذف مضامین تکراری حاصل از مصاحبه‌ها، در نهایت ۲۹ مضمون به عنوان مخاطرات بودجه بندی در بخش دفاع شناسایی گردید. سپس این مضامین در ۵ قالب مضمونی (مقوله) سازمان دهنده تحت عناوین: اقتصادی با ۱۰ مضمون، سیاسی با ۷ مضمون، فناوری با ۱ مضمون، امنیتی با ۲ مضمون و سازمانی با ۹ مضمون طبقه بندی شدند. در میان مضامین احصاء شده مخاطرات اقتصادی و مخاطرات سازمانی بیشترین تکرار را در میان مضامین دارا هستند. با تجزیه و تحلیل مضامین حاصل از مصاحبه های انجام شده و نیز جداول تحلیل مضامین تشکیل داده شده مشاهده می شود که پر تکرارترین مضامین (مخاطرات) از نظر پاسخ دهندگان عبارتند از: اقتصادی، سازمانی، سیاسی، امنیتی و فناوری.

جدول ۳) مضامین مربوط به انواع مخاطرات از منظر خبرگان در چارچوب مضامین سازمان دهنده

مضمون فراگیر	مضامین سازمان دهنده	مضامین پایه
انواع مخاطرات برنامه ریزی و بودجه بندی (پرتکرارترین مخاطرات بودجه بندی در بخش دفاع بر اساس نظرات خبرگان)	اقتصادی	شرایط ناپایدار اقتصادی
		عدم تحقق منابع
		عدم دقت در برآورد منابع
		عدم پیاده سازی کامل اصول و سیاست‌های اقتصاد مقاومتی
		کاهش درآمد زیرساخت‌های اقتصادی کشور
		محدودیت‌های اعتباری دولت
		افزایش حجم نقدینگی
		کسری بودجه
		افزایش نرخ ارز
		عدم آینده نگری و آینده پژوهی
	سیاسی	روابط بین الملل بین کشور با کشورهای دیگر
		نگاه حاکمیت به بودجه بخش دفاع
		افزایش نرخ ارز
		تحریم
		نوسانات قیمت نفت
	فناوری	افزایش تنش های منطقه ای
		تغییر قوه مقننه
	امنیتی	پیشرفت روزافزون فناوری های دفاعی
		تغییر اهداف و اولویت‌ها
	سازمانی	شرایط متغیر محیط دفاعی
عدم تبعیت از نظام بودجه‌ریزی عملیاتی		
سنتی بودن نظام بودجه‌ریزی دفاعی		
عدم استفاده نظام یافته از تجربه سنوات پیشین		
ارزبری مصارف دفاعی		
کمبود نیروی انسانی متخصص		
عدم هدفگذاری صحیح		
چانه زنی		
محرمانگی بودجه بخش دفاع		
عدم دقت در برآورد مصارف بخش دفاع		

پاسخ سؤال دوم: راهکارهای کاهش این مخاطرات در بستر اقتصاد مقاومتی چیست؟
 در مرحله اول تعداد ۲۶ مضمون به عنوان راهکار کاهش مخاطرات مذکور از منظر خبرگان احصاء گردید که پس از تجزیه و تحلیل و جمع‌بندی و حذف مضامین تکراری، تعداد ۱۶ مضمون به عنوان راهکارهای کاهش مخاطره شناسایی شده است. این مضامین نیز در قالب ۵ مضمون سازمان دهنده اقتصادی با ۴ مضمون، سیاسی با ۲ مضمون، فناوری با ۲ مضمون، امنیتی با ۲ مضمون و سازمانی با ۶ مضمون طبقه بندی گردید. با شمارش مضامین هر مقوله سازمان دهنده مشاهده میشود که راهکارهای کاهش مخاطرات سازمانی مانند (هدف گذاری صحیح در امر بودجه‌ریزی - شایسته‌گزینی در بکارگیری نیروی متخصص - نگاه آرمانگرایی واقعی به بودجه‌ریزی - گفتگو و فهم متقابل سازمان و دولت - پایه گذاری فرهنگ سازمانی بر مبنای اصول اقتصاد مقاومتی - اصلاح ساختار نظام بودجه‌ریزی دفاعی) بیشترین تکرار مضمون را دارا هستند.

مضمون فراگیر	مضامین سازمان دهنده	مضامین پایه
راهکارهای کاهش مخاطره (در بودجه بندی بخش دفاع بر اساس نظرات خبرگان در چارچوب ویژگیهای شاخص اقتصاد مقاومتی)	اقتصادی	عدالت محوری در برآورد
		عدالت محوری در واگذاری اعتبارات بخش دفاع
	سیاسی	نگاه فراگیر به اولویت‌های کلان نظام در برآورد بودجه
		رعایت صرفه‌جویی
فناوری	افزایش امنیت از طریق تعامل با کشورهای همسایه و همسو	
	گفتگو و فهم متقابل سازمان و دولت	
امنیتی	استفاده از فناوری‌های جدید مانند هوش مصنوعی	
	دانش بنیانی کردن بودجه	
سازمانی	نگاه فراگیر به توزیع منابع دفاعی	
	تعریف سبدهای مختلف برای تحقق حداکثری منابع بخش دفاع	
	هدف گذاری صحیح در امر بودجه‌ریزی	
		شایسته‌گزینی در بکارگیری نیروی متخصص
		نگاه آرمانگرایی واقعی به بودجه‌ریزی

گفتگو و فهم متقابل سازمان و دولت		
پایه گذاری فرهنگ سازمانی بر مبنای اصول اقتصاد مقاومتی		
اصلاح ساختار نظام بودجه‌ریزی دفاعی		

جدول (۴) مضامین مربوط به راهکارهای کاهش مخاطرات از منظر خبرگان در چارچوب مضامین سازمان دهنده

پاسخ سؤال سوم: تأثیر هر یک از انواع مخاطرات داخلی (درون بخش دفاع) و خارجی (بیرون

بخش دفاع) در مجموع مخاطرات موجود چه میزان است؟

در پاسخ به این سؤال لازم به ذکر است که همانگونه که در فوق هم تشریح شد، از مطالعه مبانی و ادبیات تعداد ۱۴ نوع مخاطره در دو دسته: الف) درون بخش دفاعی و ب) بیرون بخش دفاعی استخراج شدند که در مرحله خیره سنجی، همان مخاطرات با ادبیاتی دیگر مطرح گردید. نتیجه تحلیل مضمون مصاحبه خبرگان نیز در قالب مضامین سازمان دهنده طی جداول فوق گزارش شدند. میزان تأثیر هر یک مخاطرات ۱۴ گانه از منظر خبرگان هم به شکل اثر گذاری رتبه ای در قالب جدول زیر و از بیشترین تأثیر گذاری تا بدون تأثیر گذاری طبقه بندی شده اند.

جدول (۵) رتبه بندی مخاطرات ۱۴ گانه از نظر میزان تأثیر از منظر خبرگان

مضمون فراگیر (شدت تأثیر مخاطره)	مضامین سازمان دهنده (نوع مخاطره)	مضامین پایه
مخاطرات با بیشترین تأثیر از نظر خبرگان	اقتصادی	نظام اقتصادی
		قدرت اقتصادی
		برنامه های توسعه اقتصادی
		نوسانات اقتصادی
		نظام برنامه ریزی و بودجه بندی
	دکترین دفاعی	بازدارنده
		تهاجمی
		تدافعی
		مبتنی بر سیاست خارجی
	مهارت و توانمندی کارکنان	مبتنی بر سیاست داخلی
		نحوه انتصاب افراد در جایگاه ها
		تناسب شغل با مهارت و تخصیص مشاغل
		میزان توجه به آموزش های تخصصی مشاغل

فرآیند ارتقاء در چارچوب شایستگی ها		
سیاست خارجی	سیاسی	مخاطرات تأثیرگذار از نظر خبرگان
قانون برنامه و بودجه	قانونی	
میزان هزینه های نظامی همسایگان	تهدیدات محیط امنیتی کشور	
نیروی انسانی محور	راهبردهای دفاعی	
تناسب سبک فرماندهی با دکتین دفاعی و راهبردهای دفاعی	سبک و شیوه های فرماندهی	
روند پیشرفت فن آوری های موثر در دفاع در سطح جهانی	فناوری	
میزان تقید به هنجارها و ارزش های مشترک	هنجارها و ارزش های مشترک سازمان	مخاطرات با تأثیر کم از نظر خبرگان
سیاست تامین و تدارک تجهیزات و تسلیحات	فرآیندها و رویه های جاری	
موقعیت ژئوپولیتیک کشور	جغرافیایی	
فرهنگ اجتماعی، عقاید و نگرش های عمومی، آموزه های دینی، میزان جمعیت،	مخاطره اجتماعی	مخاطرات بدون تأثیر از نظر خبرگان
هرم سازمانی و فرماندهی، سیاست سازمانی، سیاست پرسنلی	مخاطره ساختار و سازمان بخش دفاع	

نکته قابل توجه اینکه در جداول فوق بعضی از مخاطرات به عنوان پرتکرارترین عناوین در بیانات مصاحبه شوندگان آمده است. و در یک دسته بندی دیگر مخاطرات به طیف با بیشترین تأثیرگذاری، تأثیرگذار، کمترین تأثیرگذاری و بدون تأثیر تقسیم شده اند. لذا باید توجه داشت که در اینجا پرتکرار بودن عناوین الزاما به مفهوم بیشترین تأثیرگذاری نمی باشد. به بیان دیگر مخاطراتی که چه بسا در بیانات مصاحبه شوندگان تکرار کمتری داشته است، لیکن از نظر ایشان دارای شدت تأثیر بیشتری بوده اند.

نتیجه گیری و پیشنهادها

در پژوهش حاضر به منظور پاسخ به پرسشهای آغازین پس از مرور ادبیات و مبانی نظری واحصاء اولیه انواع مخاطرات و دسته بندی آنها بر اساس تجانس مخاطرات، ۱۴ نوع مخاطره در ۲ گروه و دسته شناسایی شدند. سپس در مرحله بعد یافته های این مرحله با محک خبره سنجی آزمون شد. در مرحله خبره گانی مصاحبه شوندگان ضمن تأیید یافته های مرحله اول، موارد دیگری را مطرح کردند. لیکن پس از بررسی های عمیق و محتوایی و مبنا قرار دادن ماهیت مخاطرات مطرح شده و مقایسه آنها با مخاطرات حاصل از مرحله اول، چنین به نظر آمد که منظور مصاحبه شوندگان (خبرگان) همان نوع مخاطرات است لیکن با ادبیاتی دیگر آنها را مطرح کرده اند. و در جریان

مصاحبه‌های بعدی خودشان نیز این مطلب را تأیید کردند. نتایج این مرحله نیز که در نفر هشتم مورد مصاحبه به اشباع نظری رسید، مورد تأیید خبرگان قرار گرفت. با توجه به اینکه در این پژوهش با صاحب نظران و نخبگان دانشگاهی و مدیران میدانی مصاحبه انجام شد، نتایج یافته‌ها از مقام نظر به میدان عمل نزدیک‌تر گردیده و در نتیجه تدوین مقولات و مؤلفه‌های کاهش مخاطره بودجه بندی واقعی‌تر و در عین حال عملیاتی‌تر انجام شد.

در مطالعه بخش نظری پژوهش، اینچنین به ذهن مخاطب متبادر می‌شود که بیشترین تأکید بر روی نوع و روش بودجه ریزی در بخش دفاع وجود دارد و روش یا روشهای مورد استفاده است که باعث ایجاد مخاطره می‌گردد. در حالیکه پس از جمع آوری نظرات نخبگان دانشگاهی و اجرایی در میابیم که تنها بخشی از مخاطرات ایجاد شده مربوط به نوع و روش بودجه ریزی است و از آنجاییکه بودجه بندی بویژه در بخش دفاع شامل ابعاد و مؤلفه‌های مهم و تأثیرگذار دیگری است که با نادیده گرفتن این مؤلفه‌ها، ممکن است بودجه بخش دفاع دچار مخاطره گردد. برای مثال اگر به نوع نگاه دولت به بخش دفاع توجه نشود، بودجه دچار مخاطره می‌گردد و یا اگر برآوردهای واقعی از منابع و یا مصارف وجود نداشته باشد، ممکن است اهداف و برنامه‌ها دچار دستخوش و تغییر شده که نه تنها به نتیجه مورد نظر نمی‌رسد، چه بسا نتایج معکوسی را هم در پی خواهد داشت.

با مطالعه اسناد بالادستی مانند سیاست‌ها و اصول اقتصاد مقاومتی این چنین نتیجه‌گیری می‌شود که در صورتی که در بودجه ریزی و برآورد بودجه اصول اقتصاد مقاومتی مانند (دانش بنیانی، مردم‌پایگی، عدالت محوری و تولید محوری) را سرلوحه قرار دهیم می‌توان مخاطرات را در حد قابل توجهی کاهش داد. به عنوان مثال در طی مصاحبه با صاحب نظران و خبرگان، پیشنهاد نمودند که اگر بخش دفاع در فعالیتهای تولیدی ورود نماید از این طریق میتواند هم در افزایش سطح اشتغال و کاهش بیکاری و ارتقاء تولید ملی موثر باشد و هم به منابع درآمدی قابل توجهی دست پیدا کند که نقطه اطمینانی برای برآورد و مصارف بودجه خواهد بود.

بنابراین با هدف کاهش مخاطره بودجه بندی در بخش دفاع در صورتیکه به مقولات سازماندهنده اقتصادی، سیاسی، فناوری، امنیتی و سازمانی توجه ویژه شود و با شناسایی و جمع آوری مؤلفه‌های مربوط به این مقولات، بودجه بندی به درستی انجام پذیرد، مسلماً نتایج مطلوبی حاصل خواهد شد. با بررسی انواع مخاطرات و دسته بندی آنها در قالب مضامین سازمان دهنده پنجگانه ذکر شده، بیشترین مؤلفه‌های مربوط به مخاطرات بودجه بندی در بخش دفاع مربوط به مخاطرات اقتصادی است که ۴۰ درصد کل مؤلفه‌های احصا شده را به خود اختصاص داده است. پس از آن مخاطرات

سیاسی با ۲۴ درصد مؤلفه ها، مخاطرات فناوری با ۱۵ درصد مؤلفه ها، مخاطرات امنیتی ۱۳ درصد مؤلفه ها و در نهایت مخاطرات سازمانی با ۸ درصد در رتبه های بعدی مخاطرات قرار دارند. همانگونه که در متن تشریح شد در بررسی واحصاء انواع مخاطرات در قالب مضامین (چون روش تجزیه و تحلیل این پژوهش تحلیل مضمون بود)، ۲۹ مضمون ذیل مخاطرات ۱۴ گانه اصلی استخراج شدند. با توجه به سنجیت مضامین استخراج شده آنها را در قالب ۵ مضمون سازمان دهنده اقتصادی با ۱۰ مضمون پایه، سیاسی با ۷ مضمون پایه، فناوری با ۱ مضمون پایه، امنیتی با ۲ مضمون پایه و سازمانی با ۹ مضمون پایه تقسیم نمودیم. با شمارش مضامین هر مقوله مشاهده میشود که مخاطرات اقتصادی و مخاطرات سازمانی بیشترین تکرار مؤلفه را دارا هستند. با تجزیه و تحلیل مضامین حاصل از مصاحبه های انجام شده و نیز جداول تحلیل مضامین تشکیل داده شده مشاهده می شود که پرتکرارترین مضامین (مخاطرات) از نظر پاسخ دهندگان عبارتند از: اقتصادی، سازمانی، سیاسی، امنیتی و فناوری.

در زمینه مهمترین راهکارهای کاهش مخاطره نیز ۱۶ مضمون استخراج گردید و مجموع مضامین در ۵ مضمون سازمان دهنده اقتصادی با ۴ مضمون پایه، سیاسی با ۲ مضمون پایه، فناوری با ۲ مضمون پایه، امنیتی با ۲ مضمون پایه و سازمانی با ۶ مضمون پایه تقسیم بندی گردید. با نگاهی به تعداد مضامین پایه هر مضمون سازمان دهنده مشاهده میشود که راهکارهای کاهش مخاطرات سازمانی مانند (هدف گذاری صحیح در امر بودجه ریزی - شایسته گرینی در بکارگیری نیروی متخصص - نگاه آرمانگرایی واقعی به بودجه ریزی - گفتگو و فهم متقابل سازمان و دولت - پایه گذاری فرهنگ سازمانی بر مبنای اصول اقتصاد مقاومتی - اصلاح ساختار نظام بودجه ریزی دفاعی) بیشترین تکرار مضامین پایه را دارا هستند.

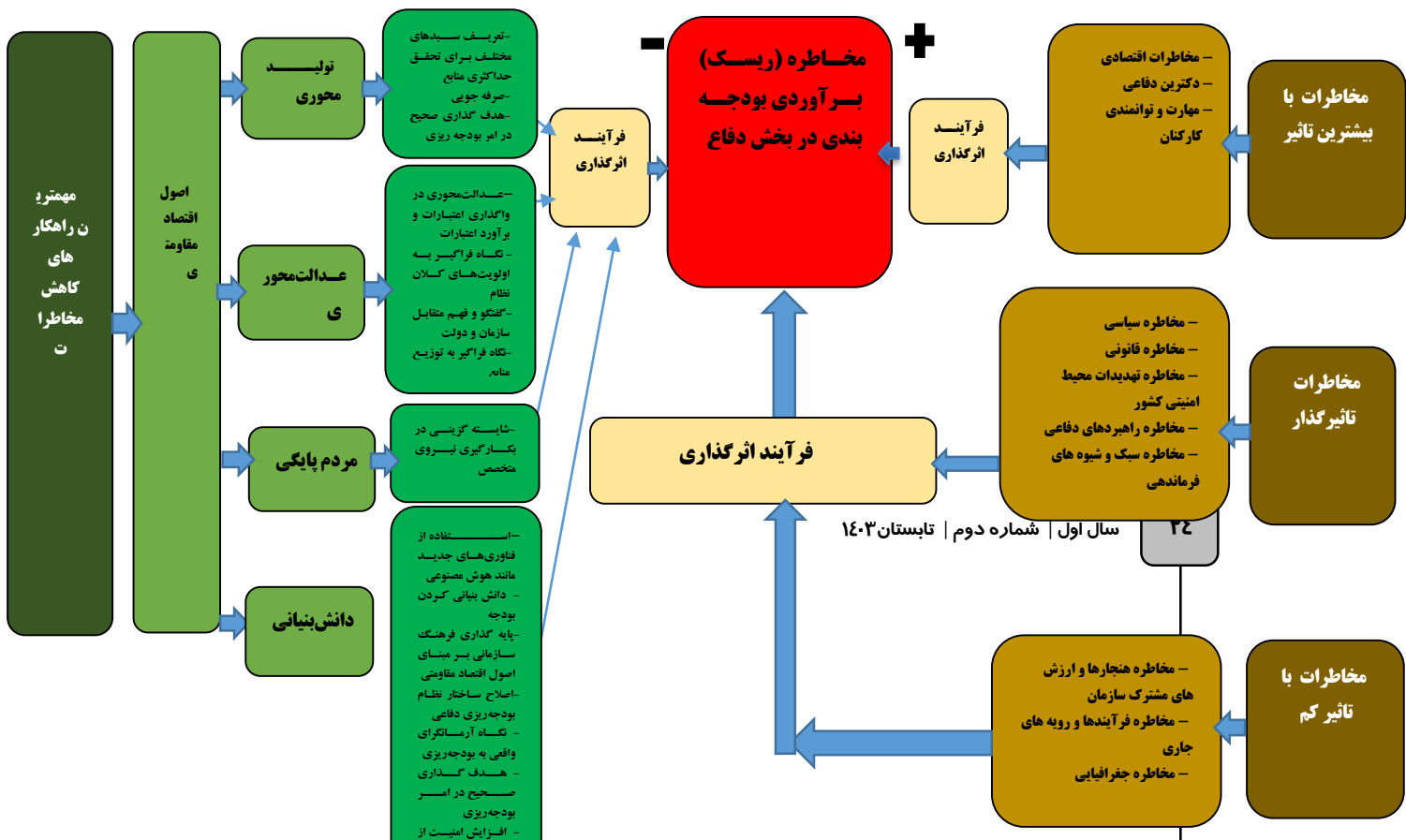
لازم به ذکر است با نگاهی به اصول و ویژگی های اقتصاد مقاومتی از جمله تولید محوری که به دو بخش درون زا و برونگرا تقسیم می گردد (درون زایی یعنی اتکا به ظرفیتهای و توانمندیهای داخلی و خودی. و برون گرایی یعنی توجه به بازارها و مقاصد صادراتی جهانی) اقتصاد مقاومتی با اقتصادهای جهانی تعامل دارد و با اقتصادهای کشورهای دیگر با قدرت و فعلا نه (ونه منفعل) مواجه می شود. عدالت محوری یعنی تنها به شاخصهای اقتصاد سرمایه داری (مثل رشد تولید ناخالص ملی و یاداخلی) اکتفا نمی کند. چه بسا که در کشوری قدر مطلق تولید ناخالص داخلی یا درآمد ملی خیلی هم بالا باشد، این موضوع لزوماً به معنای عدالت توزیعی در درآمد ملی نیست. بنابراین شاخص عدالت - عدالت اقتصادی و عدالت اجتماعی در جامعه - یکی از شاخص های مهم در اقتصاد مقاومتی است.

اما به گفته مقام معظم رهبری: معنای آن این نیست که به شاخص‌های علمی موجود دنیا هم بی‌اعتنایی بشود؛ بلکه به آن شاخصها هم توجه می‌شود، اما بر محور «عدالت» هم کار می‌شود. عدالت در این بیان و در این برنامه به معنای تقسیم فقر نیست، بلکه به معنای تولید ثروت و ثروت ملی را افزایش دادن است.

دانش بنیانی یعنی از پیشرفتهای علمی استفاده می‌کند، به پیشرفتهای علمی تکیه می‌کند، اقتصاد را بر محور علم قرار می‌دهد؛ اینکه گفته می‌شود دانش‌محور، معنای آن این نیست که عناصر با تجربه صنعتگر یا کشاورز که در طول سالهای متمادی کارهای بزرگی را بر اساس تجربه انجام داده‌اند، اینها نقش ایفا نکنند؛ بلکه نقش بسیار مهمی هم به عهده اینها است.

مردم پایگی یعنی بر محور دولت نیست و اقتصاد دولتی نیست، اقتصاد مردمی است؛ با اراده مردم، سرمایه مردم و حضور مردم تحقق پیدا میکند. دولتی نیست: به این معنا نیست که دولت در قبال آن مسئولیتی ندارد؛ چرا، دولت مسئولیت برنامه‌ریزی، زمینه‌سازی، ظرفیت‌سازی، هدایت و کمک دارد. کار اقتصادی و فعالیت اقتصادی دست مردم است، مال مردم است؛ اما دولت - به عنوان یک مسئول عمومی - نظارت می‌کند، هدایت می‌کند، کمک می‌کند.

با بکارگیری اصولی و برنامه ریزی شده و ویژگیهای فوق‌الذکر کشور میتواند به پیشرفت و توسعه در کلیه زمینه‌های اقتصادی، فناوری، تولیدی و ... دست یابد و اقتصاد کشور به طور اعم و بخش دفاع به طور اخص را در همه زمینه‌ها از جمله بودجه و منابع تأمین مالی خوداتکا و ایمن نماید. مدل تبیینی زیر نحوه عملکرد ویژگیهای اقتصاد مقاومتی در کاهش مخاطرات برنامه ریزی و بودجه بندی در بخش دفاع را بصورت شماتیک نشان میدهد.

شکل ۲) مدل تبیینی مخاطرات بودجه بندی در بخش دفاع و راه کارهای کاهش مخاطره در چارچوب اصول و ویژگی های اقتصاد مقاومتی

فهرست منابع

منابع فارسی:

۱. آجیلی، هادی (۱۳۹۲) اقتصاد مقاومتی در نظام اقتصاد سیاسی جهانی - فصلنامه تخصصی علوم سیاسی - دانشگاه علامه طباطبایی تهران.
۲. امام خامنه ای، سیدعلی مد ظله العالی، مجموعه بیانات - قابل دسترس در پایگاه اطلاع رسانی: www.khanehni.ir
۳. اسفندیاری صفا، خسرو - دهقان، حبیب الله (۱۳۹۴) ملزومات انضباط مالی از دیدگاه مقام معظم رهبری (حفظه الله تعالی) - فصلنامه مدیریت نظامی.
۴. امیری طهرانی زاده، سیدمحمدرضا (۱۳۹۴) مبانی سیستمی اقتصاد مقاومتی - دو فصلنامه علمی پژوهشی جستارهای اقتصادی ایران.
۵. امیری، مجتبی، مقیمی، سید محمد (۱۳۸۸) چالش ها موانع و سازوکارهای نظام های بودجه ریزی در آموزش عالی: مطالعه ی موردی: دانشگاه تهران. فصلنامه بررسی های حسابداری و حسابرسی.

۶. بیات، هوشمندخلیق، میرحسینی (۱۴۰۰) مدل بودجه بندی ریسک برای مساله انتخاب سبد سهام با شاخص های ریسک استوار توزیعی - مشهد-دانشگاه سجاد.
۷. توکلی، محمدجواد (۱۳۹۸) بررسی نسبت اقتصاد مقاومتی و اقتصاد اسلامی - دو فصلنامه علمی پژوهشی جستارهای اقتصادی ایران.
۸. توحیدی، ارسطو - علوی، حمید (۱۳۹۸) واکاوی روش بودجه ریزی کشور، همسو با سیاست های کلی اقتصاد مقاومتی - فصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات مدیریت راهبردی دفاع ملی.
۹. تولایی، محمد - سلگی، محمد (۱۳۹۹) بررسی تطبیقی نظام بودجه ریزی بخش عمومی با بودجه ریزی بر مبنای عملکرد - نشریه علمی پژوهش های راهبردی بودجه و مالی.
۱۰. خالقیان میمندی، علی - واعظ برزانی، محمد (۱۳۹۵) سیاستهای مالی تحت راهبرد اقتصاد مقاومتی - فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی.
۱۱. زالی، نادر - (۱۳۹۱) آسیب شناسی برنامه ریزی در ایران با پیشنهاد ماموریت محوری در سیاستگذاری های توسعه ای منطقه ای - فصلنامه برنامه ریزی منطقه ای دانشگاه گیلان.
۱۲. سیف، اله مراد - نوروزی، محسن (۱۳۹۸) نقش و تاثیر نهادها بر پیاده سازی سیاستهای کلی اقتصاد مقاومتی - فصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات مدیریت راهبردی دفاع ملی.
۱۳. صالح اصفهانی، اصغر - نادران، الیاس (۱۳۹۷) طراحی الگوی مناسب بودجه ریزی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در تعامل با نهادهای حاکمیتی - فصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات مدیریت راهبردی دفاع ملی.
۱۴. صارمی، رامین (۱۴۰۲) بررسی ریسک حساسی و بودجه ریزی عملیاتی در نهادهای عمومی با کمک روش پایگاه اطلاعاتی - کنفرانس بین المللی مدیریت، بازرگانی، اقتصاد و حسابداری.
۱۵. شعریاف، جواد (۱۳۹۰) افزایش هزینه های نظامی ایران، ضرورتی انکار ناپذیر - فصلنامه آفاق امنیت.
۱۶. شیروی، عبدالحسین - خداپرست، ناصر (۱۳۹۸) اقتصاد مقاومتی و توسعه پایدار در اسناد بین المللی - فصلنامه مطالعات حقوق عمومی.
۱۷. عرفانی راد، بهرام (۱۳۸۶) اصول بودجه بندی در سازمان های نظامی - تهران: دانشگاه جامع امام حسین (ع).
۱۸. عرفانی راد، بهرام (۱۳۸۷) بودجه ۲ - مرکز تالیف کتب درسی معاونت تربیت و آموزش سپاه.

۱۹. عباسی، ابراهیم (۱۳۸۸) بودجه ریزی نوین در ایران (اصول، مراحل و روشها) - تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت) مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی.
۲۰. فرتوک زاده، حمیدرضا - دره شیری، محمدرضا (۱۳۹۳) نقش صنعت دفاعی در گذار به اقتصاد مقاومتی - فصلنامه آفاق امنیت.
۲۱. مرتضی نیا، حمید - سخائی، علی اصغر (۱۴۰۰) آسیب شناسی فرآیند بودجه ریزی برنامه محور؛ مورد مطالعه: یک دانشگاه سازمانی - نشریه علمی پژوهش های راهبردی بودجه و مالی.
۲۲. نوفرستی، محمد (۱۳۹۵) اقتصاد مقاومتی و راههای دستیابی به آن - فصلنامه سیاست های راهبردی و کلان.
۲۳. نبوی، سید مرتضی - صیدی، مهدی (۱۳۹۶) الگوی راهبردی اقتدار اقتصادی جمهوری اسلامی ایران در چارچوب سیاستهای کلی اقتصاد مقاومتی - دانشگاه عالی دفاع ملی.

منابع انگلیسی:

1. Anders, Kathleen K. (۲۰۰۱) Beyond Results: Accountability, Discretion and Performance Budget Reform, JAI, An Imprint of Elsevier Science .
2. Buchanan, James (۱۹۸۷) Constitutional Economics, The New Palgrave: A Dictionary of Economics, Vol. ۱, Macmillan, London.
3. World Bank (۱۹۹۸) Public Expenditure Management handbook, The World Bank Washington D.C.
4. World Bank (۲۰۰۵) Fiscal Management, Edited by Anwar Shah, Washington D.C.
5. World Bank (۲۰۰۷a) Budgeting and Budgetary Institution, ed. By Anwar Shah, The World Bank Washington D.C .
6. World Bank (۲۰۰۷b) Local Budgeting, Edited by Anwar Shah, The World Bank.

